

Χωρίς τίτλο, Κολάζ, 1977

**Από την ευαγγελική αλήθεια στην ιστορική έρευνα
(Δημήτρης Σαραντάκος, *Οι εσταυρωμένοι σωτήρες:
Ο ξηλωτής, ο πρίγκιπας και ο δάσκαλος*, Εντός,
Αθήνα 1999)***

Ο Δημήτρης Σαραντάκος έθεσε στον εαυτό του ένα από τα πλέον δυσεπίλυτα ιστορικά προβλήματα. Έγραψε ένα ιστορικό μυθιστόρημα ή μάλλον μια πραγματεία με μορφή μυθιστορηματικού αφηγήματος για να προτείνει τη δική του εκδοχή γύρω από τη θεμελίωση του χριστιανισμού. Στην έρευνα αυτή έχουν ανοιχτεί πολλοί μελετητές τους δύο τελευταίους αιώνες και, χωρίς αμφιβολία, πολλοί θα ανοιχτούν στο μέλλον. Ο δρόμος είναι επίτονος και συνήθως αγάριστος αλλά ο πειρασμός είναι μεγάλος και η πρόκληση γοητευτική.

Γνωρίζουμε καλά τις αιτίες που καθιστούν το εγχείρημα τόσο δυσχερές. Αν έλειπαν βασικές πηγές, αν τα κενά στην πληροφόρηση ήταν αγεφύρωτα, αν οι μαρτυρίες ήταν παντελώς αναξιόπιστες, τότε θα μπορούσε ο μελετητής να εγκαταλείψει τον αγώνα χωρίς τύψεις. Γύρω από τη γέννηση του χριστιανισμού ωστόσο οι πηγές είναι σχετικά πλούσιες, τα κενά μικρά, οι μαρτυρίες συχνά πειστικές. Τέσσερα Ευαγγέλια δίνουν μια συνολική εικόνα της δράσης και της διδασχής του Ιησού με αφηγηματική ροή και άφθονες λεπτομέρειες. Οι Πράξεις των Απο-

στόλων συνεχίζουν την περιγραφή από εκεί που σταματούν τα Ευαγγέλια και παρακολουθούν τα βήματα ορισμένων αποστόλων από την Παλαιστίνη στον ευρύτερο ρωμαϊκό κόσμο. Αρκετές επιστολές παρουσιάζουν τη σκοπιά διαφόρων πρωταγωνιστών. Η Αποκάλυψη του Ιωάννη φωτίζει μια από τις χαρακτηριστικότερες όψεις της πρωτοχριστιανικής πίστης. Ποικίλοι απόκριχοι θρύλοι συμπληρώνουν την εικόνα της αρχικής εξάπλωσης, είτε διασώζοντας ψήγματα ιστορίας είτε καταγράφοντας μορφές έκφρασης και δομές σκέψης. Και επιπλέον, υπάρχουν ανεξάρτητες πηγές για τα ιστορικά γεγονότα της εποχής και της περιοχής. Ο μελετητής που αναλαμβάνει αυτή την έρευνα δεν έχει την πολυτέλεια να παραιτηθεί ακοπιάστα. Από το ξεκίνημά του ωστόσο είναι υποχρεωμένος να αναμετρηθεί με τρεις βασικές δυσκολίες, τρία μεγάλα εμπόδια που ορθώνονται απέναντί του απειλητικά.

Το πρώτο εμπόδιο είναι ότι γύρω από τον Ιησού και τους μαθητές του, οι μοναδικές διαθέσιμες μαρτυρίες προέρχονται από κήκλους πιστών. Το δεύτερο εμπόδιο είναι ο ίδιος ο κοσμοϊστορικός χαρακτήρας της

* Το κείμενο αυτό διαβάστηκε στην παρουσίαση του βιβλίου στην αίθουσα της ΕΣΗΕΑ στις 13 Απριλίου 2000.

γέννησης του χριστιανισμού. Το τρίτο εμπόδιο προκύπτει από τις αντιφάσεις των πηγών.

Η πρώτη δυσκολία υπερτονίζεται πολύ συχνά από τους μελετητές. Χωρίς αμφιβολία ο ιστορικός θα βρισκόταν σε πολύ διαφορετική θέση αν είχε στη διάθεσή του έστω και δυο μόνο γραμμές γύρω από τον Ιησού σε κείμενο κάποιου εθνικού ή Ιουδαίου του πρώτου μεταχριστιανικού αιώνα. Δυστυχώς όσα σχετικά σώζονται στο ιστορικό σύγγραμμα του Ιώσηπου δεν επιτρέπουν να εξαχθεί ασφαλές συμπέρασμα. Κανένας εθνικός ιστορικός άλλωστε δεν είχε κάποια ανεξάρτητη πληροφορία για τη γέννηση του χριστιανισμού. Οφείλουμε ωστόσο να παραδεχτούμε ότι η σιωπή των εθνικών και των ιουδαϊκών πηγών του πρώτου αιώνα είναι εντελώς φυσιολογική. Η σιωπή τους δε συνιστά, όπως νομίζουν ορισμένοι, αξιοποιήσιμο επιχείρημα.

Η δεύτερη δυσκολία είναι καθαρά υποκειμενική. Όλοι οι σοβαροί μελετητές του πρώιμου χριστιανισμού, ακόμα και οι πλέον ευσεβείς, ισχυρίζονται ότι δεν αφήνουν την πίστη τους να επηρεάζει τα ιστορικά τους συμπεράσματα. Ούτε κανένας παραδέχεται ότι εμπνέεται στην ιστορική του έρευνα από εχθρότητα προς το χριστιανισμό και τους χριστιανούς. Φυσικά κανένας δεν εργάζεται ανεπηρέαστος. Το φορτίο 2.000 χρόνων είναι πολύ βαρύ για να αφήσει παντελώς ψύχραιμο και νηφάλιο ακόμα και τον πλέον αδιάφορο σε ζητήματα θρησκευτικής πίστης. Η ουδετερότητα του μελετητή παραμένει μια επιθυμητή αλλά, συνήθως, αναπόδεικτη αρετή. Πολύ φυσιολογικά, ο Σαραντάκος αποφάσισε να αναμετρηθεί κυρίως με μια από τις βασικότερες πλευρές της τρίτης δυσκολίας: τις εγγενείς αντιφάσεις των Ευαγγελίων γύρω από το πρόσωπο του Ιησού.

Το κύρος της Καινής Διαθήκης είναι τόσο μεγάλο ώστε ξεχνάμε εύκολα το μέγα σκάνδαλο των τεσσάρων Ευαγγελίων. Για λόγους ενότητας του θρησκευτικού κινήματος, το ιερατείο αποδέχτηκε, από το δεύτερο ήδη αιώνα, τέσσερις διαφορετικές εκδόχες γύρω από τη δράση και τη διδασκαλία του Ιησού. Με δισταγμούς στην αρχή και επιμονή κατόπιν, τις επέβαλε ως εξίσου επίσημες και ιερές. Προείχε να πολεμηθούν άλλες εκδόχες που οδηγούσαν σε αρκετά διαφορετικές κατευθύνσεις. Έτσι αποσιωπήθηκε σύντομα ότι τα τέσσερα αποδεκτά Ευαγγέλια δεν περιείχαν απλώς αντιφατικές και κάποτε αλληλοαποκλειόμενες πληροφορίες, αλλά ότι είχαν από την αρχή γραφτεί για να διορθώσουν το ένα το άλλο. Οι θεολογικές επεξεργασίες που επιχειρούν ήδη από την αρχαιότητα να ερμηνεύσουν τις ασυνέπειες εικονογραφούν το μέγεθος του προβλήματος. Από τον ύστερο 18ο αιώνα, όταν η κριτική σκέψη ασχολήθηκε συστηματικά με την Καινή Διαθήκη, πολλοί μελετητές στράφηκαν και προς τις σοβαρές αντιφάσεις που υπήρχαν ακόμα και στο εσωτερικό κάθε Ευαγγελίου.

Ύστερα από προσεχτική έρευνα, τα Ευαγγέλια συσχετίστηκαν μεταξύ τους και ιεραρχήθηκαν. Κάθε ένα ξεχωριστά αναλύθηκε σε συστατικά τμήματα. Εντοπίστηκαν υποστρώματα και πηγές διαφορετικών προελεύσεων. Στο τέλος του 20ού αιώνα κανένας σοβαρός μελετητής, θεολόγος ή ιστορικός δεν επιμένει πια στην παραδοσιακή άποψη ότι ο Ιερός Κανόνας περιλαμβάνει τέσσερα κείμενα που γράφτηκαν ανεξάρτητα μεταξύ τους και που όλα αφηγούνται το ίδιο πιστά τα ίδια ιστορικά συμβάντα.

Η διερεύνηση του ευαγγελικού προβλήματος σχετίζεται προφανώς άμεσα με την αναζήτηση του ιστορικού Ιησού. Κάποια Ευαγγέλια θεωρήθηκαν ιστορικότερα και

κάποιες από τις πηγές τους αυθεντικότερες. Η έρευνα που έχει διεξαχθεί και που διεξάγεται ακόμα είναι εντυπωσιακή σε διεισδυτικότητα και ευρηματικότητα. Είναι αδύνατον να επιχειρήσουμε εδώ ακόμα και μια συνοπτική παρουσίαση των βασικών κατευθύνσεων προς τις οποίες κινείται. Οι σημαντικότεροι μελετητές πάντως, κυρίως θεολόγοι, τείνουν να αποδώσουν τις αποκλίσεις, τις παραλλαγές και τις αντιφάσεις των Ευαγγελίων στις δογματικές επιλογές και επεξεργασίες των συγγραφέων τους. Ο ιστορικός Ιησούς, ισχυρίζονται, δε διακρίνεται με ευκολία μέσα στα Ευαγγέλια, επειδή τα κείμενα που τον περιγράφουν δεν είχαν πρωτίστως ιστορικές επιδιώξεις αλλά θεολογικές. Η διαπίστωση αυτή πάντως δεν καθιστά αναγκαστικά τον Ιησού των Ευαγγελίων λιγότερο αληθινό από τον Ιησού που θα παρουσίαζε ένας ιστορικός της εποχής. Ενδεχομένως, όπως υποστηρίζουν ορισμένοι, συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο. Για να παραφράσουμε τον Αριστοτέλη, ένας μύθος μπορεί να κρύβει περισσότερη αλήθεια από μια ιστορία.

Σε τέτοιο μάλιστα βαθμό ο Ιησούς της θεολογίας έχει πάρει το προβάδισμα έναντι του Ιησού της ιστορίας, ώστε έγκριτοι μελετητές θεωρούν θεμιτό να κλείσουν τη συζήτηση γύρω από τα ιστορικά γεγονότα. Τους αρκεί η βεβαιότητα ότι ο Ιησούς υπήρξε πραγματικά και ότι σταυρώθηκε επί Ποντίου Πιλάτου. Από εκεί και πέρα τους ενδιαφέρει η αλήθεια της διδασχής του και στρέφουν την προσοχή τους στην αναζήτηση των αυθεντικότερων λογίων. (Πληροφορούμαι ότι στις ΗΠΑ, διακεκριμένοι θεολόγοι συνέρχονται σε τακτά διαστήματα και ψηφίζουν σχετικά με τη γνησιότητα των ρήσεων του Ιησού).

Ακολουθώντας την ίδια λογική, ριζοσπάστες μελετητές έχουν διατυπώσει τον

ισχυρισμό ότι, αφού θεολογικοί παράγοντες κρύβουν τελείως την ιστορική πραγματικότητα, είναι καλύτερο να δεχτούμε ότι ιστορικός Ιησούς δεν υπήρξε ποτέ.

Οι περισσότεροι μελετητές φυσικά δεν το βάζουν κάτω. Διαβάζοντας και ξαναδιαβάζοντας τα Ευαγγέλια, προσπαθούν να σχηματίσουν μια συνολική και συνεκτική εικόνα για το πρόσωπο του Ιησού. Συμπληρώνουν τα κενά με εύλογες υποθέσεις και ξεπερνούν τις αντιφάσεις με τη μέθοδο της επιλογής. Βασικός τους κανόνας είναι να συνθέσουν μια ιστορία με εσωτερική συνέπεια που να ανταποκρίνεται στα δεδομένα της εποχής. Τέτοιος είναι, για παράδειγμα, ο Ιησούς του Ρενάν αλλά και ο Ιησούς διακεκριμένων μελετητών που γνωρίζουν καλά τόσο τις πηγές όσο και το αραμαϊκό περιβάλλον στο οποίο έζησε και έδρασε.

Ο Δημήτρης Σαραντάκος δεν είναι βεβαίως παραδοσιακός θεολόγος, αλλά δε συμφωνεί καθόλου και με τους ριζοσπάστες μελετητές που αρνούνται την ιστορική βάση των Ευαγγελίων. Γνωρίζει καλά τις αντιφάσεις των περιγραφών, αλλά δεν τις αποδίδει σε δογματικές επιλογές των συγγραφέων τους. Παρομοίως απαράδεκτη του φαίνεται η συνηθισμένη λύση της επιλεκτικής ανάγνωσης των Ευαγγελίων. Στη λογική που διαβλέπει ένα ιστορικό γεγονός με αποκλίνουσες θεολογικές ερμηνείες αντιπροτείνει τη λογική των πολλαπλών ιστορικών γεγονότων με συγκλίνουσες τάσεις συμφυρμού.

Πρόκειται για μια τολμηρή και, από όσο γνωρίζω, πρωτότυπη θεωρία. Εκεί που άλλοι μελετητές αναγκάστηκαν να επιλέξουν ανάμεσα σε ασυμβίβαστες ή πάντως διαφορετικές εκδοχές γύρω από τη ζωή του Ιησού, ο Σαραντάκος τις επέλεξε όλες, ή σχεδόν όλες, και υποστηρίζει ότι αφηγούνται τις ιστορίες διαφορετικών προσώπων.

Ο κριτικός έλεγχος στον οποίο υπέβαλε το υλικό του τον οδήγησε στην υπόθεση ότι τα Ευαγγέλια περιέχουν στοιχεία για τη ζωή και τη δράση τριών προσώπων —ίσως και περισσότερων. Ήδη γύρω από τη γέννηση, το κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο δίνει μια διαφορετική εκδοχή από ό,τι το κατά Λουκάν, ενώ το κατά Ιωάννην υπαινίσσεται μια τελείως διαφορετική ηλικία του Ιησού από ό,τι τα συνοπτικά. Όλες οι ασυνέπειες σχετικά με τη δράση και τις μετακινήσεις του Ιησού εκλαμβάνονται ως πληροφορίες για τη δράση και τις μετακινήσεις διαφορετικών προσώπων. Ακόμα και οι παραλλαγές του ονόματος Μαρία και Μαριάμ που απαντούν στα Ευαγγέλια, αποδίδονται σε διαφορετικές γυναίκες. Οι τρεις ήρωες του Σαραντάκου έχουν πάντως το ίδιο όνομα, πολύ κοινό άλλωστε την εποχή εκείνη στην Παλαιστίνη, και πέθαναν το ίδιο μαρτυρικά στο σταυρό.

Η θεωρία των πολλών προσώπων εδράζεται κυρίως στις διαπιστωμένες διαφορές γύρω από τη διδασχή του Ιησού. Ακόμα και η απλή ανάγνωση των Ευαγγελίων δημιουργεί εύλογες απορίες. Οι «φτωχοί» δεν μπορεί να συμπίπτουν με τους «φτωχούς στο πνεύμα»: άλλοι οι «πεινασμένοι» και άλλοι οι «πεινασμένοι για δικαιοσύνη». Η εντολή προς τους μαθητές «εις οδόν εθνών μη απέλθητε και εις πόλιν Σαμαρειτών μη εισέλθητε» (Ματθ. 10:5) συγκρούεται ευθέως με την εντολή «πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τα έθνη» (Ματθ. 28:19). Η οργή και αγανάκτηση δεν ταιριάζουν σε ένα νηφάλιο άνδρα που διδάσκει την ειρήνη και την αγάπη. Ούτε οι αμφιβολίες σε έναν άνδρα που γνωρίζει τον προορισμό του.

Υπάρχουν βεβαίως πολλοί τρόποι να αμβλυνθούν ή και να απαλειφθούν οι αντιφάσεις αυτές. Οι αλληγορικές ερμηνείες μπορούν να αντιστρέψουν τα νοήματα και

οι ψυχολογικές ερμηνείες να υποδείξουν μια εξέλιξη ή μεταστροφή στη σκέψη του Ιησού. Αλλά ο Σαραντάκος προτιμά τη δική του λύση. Εκεί που άλλοι προσπαθούν να συνενώσουν όσα διαφέρουν, αυτός υπογραμμίζει τη διαφορά.

Όπως θα έκανε κάθε ιστορικός της εποχής, ο Σαραντάκος βασίζεται πολύ στο έργο του Ιώσηπου. Αναζητά σε αυτό στοιχεία για σημαντικά γεγονότα και, κυρίως, πληροφορίες για το γενικό κλίμα που επικρατούσε στην Παλαιστίνη τον πρώτο μεταχριστιανικό αιώνα. Στο σημείο αυτό πρέπει να σταθούμε γιατί ο Σαραντάκος επιμένει σε ζητήματα που αφήνουν μάλλον αδιάφορους πλείστους μελετητές. Πολλοί είναι εκείνοι που προσπαθούν να αξιοποιήσουν τις περιγραφές του Ιώσηπου, αλλά λίγοι είναι εκείνοι που τον καθιστούν βασικό τους οδηγό. Οι επιπτώσεις που έχει η επιλογή αυτή στην ανάγνωση των Ευαγγελίων είναι μεγάλες.

Τα Ευαγγέλια δίνουν ένα κλίμα μέσα στο οποίο κινήθηκε και δίδαξε ο Ιησούς ειρηνικό και σταθεροποιημένο. Στον κόσμο επικρατεί μια σχετική τάξη και οι περισσότεροι Ιουδαίοι έχουν γενικώς αποδεχτεί το ρωμαϊκό σύστημα και την ξένη κυριαρχία. Το κίνημα των ζηλωτών μνημονεύεται αορίστως, χωρίς να του αποδίδεται μεγάλη σημασία, ενώ η αίρεση των Εσσαίων δεν κάνει την εμφάνισή της ούτε μία φορά. Ο Ιώσηπος, από την άλλη, δίνει μια εικόνα γενικού αναβρασμού και ανησυχίας. Μνημονεύει πλήθος από επαναστατικά σκιρτήματα και επιμένει στη δράση πολλών εξεγερμένων και ανυπόταχτων αρχηγών. Από τον Ιώσηπο μαθαίνουμε επίσης για το ρόλο που έπαιζαν οι Ιουδαίοι προφύτες της εποχής καθώς και για τα κηρύγματά τους.

Διαβάζοντας τις ευαγγελικές περιγραφές μέσα από το πρίσμα του Ιώσηπου, ο

Σαραντάκος τροποποιεί ριζικά τη γενική αίσθηση με την οποία μένει ο απλός αναγνώστης των Ευαγγελίων. Εμφανίζει τους ήρωές του παγιδευμένους σε μια ιδιαίτερα ταραγμένη εποχή που εγκυμονούσε τον επερχόμενο γενικό ξεσπασμό. Κανένας αναγνώστης των Ευαγγελίων δε θα μπορούσε να φανταστεί, χωρίς άλλη πληροφόρηση, ότι μια γενεά μετά τη σταύρωση έμελλε να λιμοκτονήσουν, να σφαγιασθούν και να σταυρωθούν εκατοντάδες χιλιάδες Ιουδαίοι — ο Ιώσηπος υπολογίζει τους συνολικούς νεκρούς σε ένα περίπου εκατομμύριο.

Το ξεκλήρισμα των Ιουδαίων είχε συγκλονιστικές συνέπειες στην πορεία και κυρίως τη σκέψη αυτών που επέζησαν. Ολόκληρη η πρόσφατη ιουδαϊκή ιστορία ξαναδιαβάστηκε και ερμηνεύτηκε στο φως των ακραίων εξελίξεων. Στο σημείο αυτό, ο Σαραντάκος εντοπίζει τη διαδικασία της σύνθεσης την οποία προτείνει. Οι διαφορές στη δράση τριών δασκάλων ή τριών ηγετών που είχαν σταυρωθεί από τους Ρωμαίους πριν την καταστροφή της Ιερουσαλήμ και την πυρπόληση του Ναού έγιναν προφανώς ασήμαντες. Τα ράκη των οπαδών τους συνενώθηκαν. Οι διδαχές και οι παρακαταθήκες διασταυρώθηκαν. Όταν οι ευαγγελιστές κάθισαν να γράψουν τις αφηγήσεις που τους είχαν παραδοθεί, θυμήθηκαν τα κοινά στοιχεία, το κοινό όνομα και τον κοινό, πολύ συνηθισμένο πια, αλλά πάντα συγκλονιστικό σταυρικό θάνατο. Για να συνταιριαστούν, οι παραδόσεις φυσικά διορθώθηκαν και λογοκρίθηκαν, άφησαν ωστόσο επαρκείς ενδείξεις της σύνθετης και ετερογενούς καταγωγής τους. Ο Σαραντάκος ανέλαβε να ξεδιπλώσει τις αντιφάσεις και οδηγήθηκε στην ανεύρεση τριών διαφορετικών προσώπων.

Προσκλήθηκα να σχολιάσω τους *Εσταυρωμένους σωτήρες* ως ιστορικός της αρχαιότητας. Άλλοι θα ήταν αρμοδιότεροι να μι-

λήσουν για τις λογοτεχνικές αξιώσεις ή τα θεολογικά προβλήματα που θέτει το βιβλίο. Εγώ περιορίστηκα σε μια παρουσίαση του ιστορικού προβλήματος, προσπαθώντας να συσχετίσω την ερμηνευτική του γραμμή με τις καθιερωμένες επιλογές άλλων μελετητών. Κάθε αναγνώστης θα κρίνει μόνος του την πειστικότητα του εγχειρήματος. Από την πλευρά μου μπορώ να συστήσω το βιβλίο για τη νηφαλιότητα με την οποία επεξεργάζεται το υλικό του. Είναι ριζοσπαστικό, χωρίς να είναι προκλητικό. Σέβεται τα κείμενα και αντιμετωπίζει τον αναγνώστη με τρόπο φιλικό. Προσπαθεί να κατανοήσει τους ήρωές του και να διεισδύσει στην ψυχολογία τους, όπως θα έκανε κάθε καλός βιογράφος.

Είναι σήμερα χρήσιμο να υπογραμμίζονται και να επαινούνται οι αρετές αυτές. Ζούμε σε μια εποχή όπου περισσεύει ο εντυπωσιασμός. Ίσως επειδή τόσα πολλά ζητήματα πολιτισμού έχουν καταστεί εφήμερα και καταναλώσιμα. Όλα χωνεύονται εύκολα και ξεχνιούνται γρήγορα. Για να κρατηθεί κάτι έστω και λίγες μέρες στην επικαιρότητα χρειάζεται συνεχή διαφήμιση. Ορισμένοι δε διατάζουν να προκαλέσουν το δημόσιο, το εθνικό ή το θρησκευτικό αίσθημα απλώς και μόνο για να τραβήξουν την προσοχή των πολλών. Ο Σαραντάκος βρίσκεται στον αντίποδα αυτής της λογικής. Το βιβλίο του δεν περιέχει ούτε κραυγές ούτε συνθήματα. Αναπτύσσει επιχειρήματα.

Τα ιστορικά επιχειρήματα ενέχουν ωστόσο πάντα ένα στοιχείο υποκειμενισμού. Οι αποδείξεις, σε όλες τις κοινωνικές επιστήμες, δεν είναι παρά πιθανότητες και ενδείξεις. Ο Σαραντάκος το λέει συχνά και καθαρά: Εικάζω, μου φαίνεται λογικό, δεν ξέρω αλλά δεν μπορώ να το φανταστώ διαφορετικά! Μπορεί κανείς να εικάζει ευλόγως ή αυθαίρετως. Για να εικάσει, μπορεί

να βασίζεται σε προσεκτική μελέτη ή σε αυθάδη άγνοια. Αλλά εικάζω, σε τελική ανάλυση, θα πει πιστεύω. Ο Σαραντάκος ερεύνησε προσεκτικά και διδάχτηκε ευσυνειδήτητα. Για να αποτολμήσει ωστόσο ένα τέτοιο εγχείρημα, διαθέτει μεγάλα αποθέματα πίστης.

Κλείνοντας το βιβλίο αναρωτήθηκα σε ποιο βαθμό άλλαξε η εικόνα που είχα για τον Ιησού. Το χριστιανικό φορτίο 2.000 χρόνων είναι πολύ μεγάλο για να το σηκώσει μόνος ένας άνθρωπος. Ακόμα κι αν πειστούμε ότι οι υποθέσεις του Σαραντάκου είναι ορθές, μου φαίνεται σίγουρο ότι ο Ιησούς θα επιστρέψει στη σκέψη μας ως ένα πρόσωπο. Αλλά τι ακριβώς θα πει ένα πρόσωπο; Μήπως η θεολογία δεν υποστηρίζει ότι το ένα αυτό πρόσωπο έχει δύο διαφορετικές φύσεις; Και μήπως η σύγχρονη ψυχολογία δε μας δείχνει καθαρά ότι καθένας μας κρύβει μέσα του πολλά διαφορετικά πρόσωπα;

Νομίζω ότι το βιβλίο του Σαραντάκου

με βοήθησε να καταλάβω καλύτερα γιατί τόσοι άνθρωποι που έσκυψαν προσεκτικά πάνω στα Ευαγγέλια ανακάλυψαν καθένας ένα διαφορετικό Ιησού. Γιατί ο Ιησούς χρησιμοποιήθηκε από τις εξουσίες και από τους καταπιεστές, αλλά μπορούσε ταυτόχρονα να ξεσηκώσει τους καταπιεσμένους και να παρηγορήσει τους κατατρεγμένους. Αν έκλεισα το βιβλίο με την εικόνα ενός Ιησού, σκέφτομαι ότι η ενότητα επέστρεψε μέσα από την πολλαπλότητα. Στο σημείο μάλιστα αυτό εντοπίζω την κύρια συμβολή του. Μας καλεί να ξαναδιαβάσουμε τα Ευαγγέλια με ανοιχτά μάτια και να θέσουμε ευθέως όσα προβλήματα μας δημιουργούνται. Οι ασάφειες και οι αντιφάσεις δεν είναι εκεί για να συγκαλυφθούν. Ο Δημήτρης Σαραντάκος μας θυμίζει ότι είναι εκεί για να αποκαλυφθούν και να μελετηθούν.

Δημήτρης Κυριτάς

Γιώργος Σταμάτης, Ποσοστό Κέρδους, Αξίες και Τιμές Παραγωγής, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000

Στο βιβλίο του αυτό ο Γιώργος Σταμάτης ασχολείται κριτικά με ορισμένες πρόσφατες προσεγγίσεις της μαρξικής θεωρίας των επιπτώσεων της τεχνολογικής εξέλιξης στο ποσοστό κέρδους και της μαρξικής θεωρίας της αξίας. Συγκεκριμένα το βιβλίο περιέχει τέσσερις εργασίες, οι οποίες ασκούν κριτική α) στις απόψεις

του Reiner Franke για τις επιπτώσεις της τεχνολογικής εξέλιξης στη μερίδα των μισθών, β) στις θεωρίες της Standard Simultaneous Methodology (SSM) και του Temporal single Approach (TSS), γ) στην παραδοσιακή λύση του λεγόμενου προβλήματος του μετασχηματισμού των αξιών σε τιμές παραγωγής και δ) στη λεγόμενη New